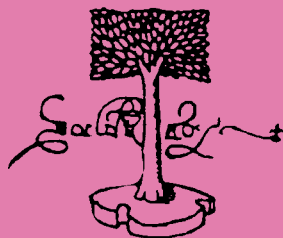

Año XLVIII. urtea

122 - 2016

Uztaila - abendua

Julio - diciembre

FONTES LINGVÆ VASCONVM STVDIA ET DOCUMENTA

SEPARATA

Euskarazko erlatiboen diakroniaz: testu zaharren azterketa

Dorota KRAJEWSKA

Sumario / Aurkibidea

Fontes Linguae Vasconum. Studia et Documenta

Año XLVIII. urtea - N.º 122. zk. - 2016

Uztaila - abendua / Julio - diciembre

Erroibarko aldaeraren inguruan (3 – Hego Erroibarko azpialdaera. Bigarren erdia) Koldo Artola	245
Etxarrierako hitano-alokutiboa Jose Luis Erdozia	303
An introduction to Basque aspiration: the contribution of onomastics Patxi Salaberri Zaratiegi, Iker Salaberri Izko	365
Urretabizkaiaren eta Sarrionandiaren itzulpen-habitusak Miren Ibarluzea	393
Julian Gaiarrerren euskal gutuna: edizioa eta azterketa Koldo Ulibarri	409
Zozo zuriaren xerka: euskararen optatiboaren historia Manuel Padilla-Moyano	433
Euskarazko erlatiboen diakroniaz: testu zaharren azterketa Dorota Krajewska	463
Idazlanak aurkezteko arauak / Normas para la presentación de originales	489

Euskarazko erlatiboen diakroniaz: testu zaharren azterketa

Dorota KRAJEWSKA¹
UPV/EHU
dorota.krajewska@ehu.eus

1. SARRERA

Euskaraz perpaus erlatiboa izenaren ezkerrean kokatzen da normalean (1), baina izenaren eskuinean ere joan daiteke, batez ere testu zaharretan, Landucciren hiztegiko adibidean bezala (2).

- (1) a. [lur asko daukan] *gizona*
b. [[erlatiboa] izena]-determinatzailea
- (2) a. *gizon* [lur asko daukan]*a*
b. [izena [erlatiboa]]-determinatzailea

Artikulu honetan (1) motako egitura «izen aurreko erlatiboa» (IAkoa) deituko dut; (2), berriz, «izen ostekoa» (IOkoa). «Eskuineko» eta «ezkerreko erlatiboa» izendapenak erabiltzen dira askotan, baina nahasgarri gertatzen dira, ez baitago oso garbi eskuinetara (edo ezkerretara) zer dagoen: erlatiboaren burua ala erlatibozko perpausa bera.

1 Ikerketa hau UPV/EHUko Euskara Errektoreordetzaren doktore aurreko bekaren laguntzaz eta «Lingüística histórica e historia de la lengua vasca» [GIC10/83, IT486-10] ikerketa-talde iraunkorraren (EJ), «*Monumenta Linguae Vasconum* IV: Textos Arcaicos Vascos y Euskera Antiguo» [FFI2012-37696] proiektuaren (MINECO) eta UPV/EHUko UFI-11/14-aren barnean gauzatu da. Lan hau arretaz irakurtzeagatik eskerrak eman nahi dizkiet Joseba A. Lakarrari, Javier Ormazabali eta Eneko Zuloagari. Iruzkin interesgarriengatik eskertu nahi nituzke, halaber, artikulu honen errebisatzaileak.

IOko erlatiboak egitura aposatuetatik bereizi behar dira. Azken horietan erlatibo librea (burua agerian ez duena) izen sintagma determinatuari eransten zaio:

- (3) a. [Aita gurea] [zeruetan zagozana] (Kapanaga)
 b. [izena-determinatzailea] [erlatiboa-determinatzailea]

Batzuetan ezin da jakin IOko erlatiboa ala erlatibo aposatua daukagun: izenak *-a* itsatsia duenean, edo mugagabe denean eta erlatiboa absolutiboan eman denean. Adibidez, (4) perpausa IOko erlatibo bezala uler daiteke (4a), edo egitura aposatu bezala (4b). Horrelako perpausak «erlatibo anbiguoak» deituko ditut eta ez ditut IOko erlatibotzat joko (aposatutzat baizik).

- (4) Gure aita zeruetan zaudena (Mattera)
 a. [Gure aita [zeruetan zauden]]a
 b. [Gure aita] [zeruetan zaudena]

Tradizionalki, hizkuntza erromantzeetatik jasotako mailegu sintaktikotzat hartu dira izen osteko erlatiboak. Lan berriagoetan ere, salbuespen gutxi batzuekin, ez dute oso zorte onik izan. Esanguratsua da de Rijk (1980) testu zaharretako erlatiboei eskainitako lanean izen ostekoak «joskera bitxia» izenburupean aipatzea. Adibide batzuk eman eta horrela bukatzen du horien deskribapena (de Rijk, 1980: 536): «Bitxia deritzaigun joskera hau erdalkeriatzat jotzekoa ahal da? Ba-da halaxe uste duenik, baina nik ez dakit hala ote den. Har beza hitza nik baino gehiago dakienak».

Oyharçabalen lana (1987) salbuespen horietako bat dugu². IOko erlatiboak Iparraldeko literaturan, baina baita ere ahozko hizkeretan erabiltzen direla dio Oyharçabalek, nahiz eta hiztun askok gaitzetsi, frantsesaren eraginez sortu direla pentsatzen baitute. Hala ere, Oyharçabalen iritziz ez dago batere garbi IOko egitura kalkotzat har daitekeen ala ez. Caminoren (2003: 448) arabera, Aezkoan bizirik jarraitzen dute erlatibo horiek eta xx. mendearen bukaeran Zaraitzun eta Erronkarin ere erabiltzen ziren. Bizkaian, gaur egungo Nerbioi ibarreko euskararen ere jaso dira egituraren adibide batzuk (Zuloaga, prestatzen).

Erlatiboen diakronia ez da gehiegi ikertu, baina IOkoak azken hamarkadako aitzineuskarari buruzko lanetan aipatzen dira noizbehinka. Berreraiketak aitzineuskara oso hizkuntza mota diferentea zela ondorioztatzen eraman zuen Lakarra (1995 eta ondoko lanak; cf. baita ere Gómez & Sainz, 1995). Ildo horretatik, SOV hitz ordena duen hizkuntza «perfektuarekin» bat ez datozen euskararen hainbat ezaugarri antzinako hizkuntza egoera haren aztarnak izan daitezkeela iradoki zuen Lakarrak (2005). Beste askoren artean, izenen modifikatzaileak aipatzen ditu Lakarrak: izenaren eskuintean doazen erlatiboak, izenaren ondotik agertzen diren genitiboak eta *-ko* atzizki

2 Hildagok ere IOko egitura kontuan hartu zuen bere lanetan (begiratu batez ere Hidalgo, 2004), baina leku faltaz ezin ditut ekarpen horiek hemen aztertu.

erlazionala. Lakarrak azpimarratu bazuen ere ezaugarri horien zerrenda berrikusi eta bertan agertzen direnak hobeto ikertu beharra dagoela, orduz geroztik IOko erlatiboak IAkoak baino zaharragoak direla, eta IAkoen sorrera aldaketa tipologiko holistikoarekin lotuta dagoela onartzen dela dirudi (Martinez Areta, 2011; Reguero-Ugarte, 2013). Hala ere, gaiak ikerketa sakonago bat beharko lukeelakoan nago. Auzi hori azken atalean ukituko dudan arren, artikulu honen helburua euskararen historiaurrean barneratzea baino askoz ere xumeagoa da: IOko erlatiboen lekukotasunak deskribatzea, bai euskara arkaikoan (2. atala), bai XVII.-XIX. mendeetako testuetan (3. atala). 4. atalak testuen azterketaren ondorioak biltzen ditu.

2. EUSKARA ARKAIKOA

Erdi Aroko lekukotasunetan ez da izen osteko egiturarik aurkitzen. Jakina, garai hartako oso datu gutxi heldu zaigu eta, beraz, ezin da inolako ondoriorik atera. Izen aurreko erlatiboaren adibiderik zaharrenetako bat, zaharrena agian, 1464an eta 1476an jaso zen Arrasateko *Ydia[c] curri çatesquean çelaya* toponimoa dugu (Ormaetxea, 1996: 228-229). Erlatiboazko perpausaz osatutako *Satznamen* delakoak lekukotuta badaude ere, ia guztiak IAkoak dira eta, aipatutako Arrasateko horiek kenduta, ez oso zaharrak: *Abade alsasua erori zaneco zuloa* (1713), *Zurak zeutzan zabala* (1614) edo *Andrea galdu zan erreka* (1893) (Salaberri Zaratiegi, 2008). IOko erlatibo (posible) bakarra Astraingo 1683ko *Unce erriaren ondoan dagona* da (Salaberri Zaratiegi, 2008)³.

Mendebaldeko testu zaharrenetan erlatibo askorik ez dago eta *Viva Jesus* (ca. 1640), Kapanaga (1653) eta Mikoleta (1656) baino lehen, IOkoen lekukotasun bakarrak Lazarragaren adibide bat eta Landucciren hiztegiko batzuk dira (*Salmo Miserere*-an –Akesolo, 1982– adibide anbiguo batez gain: *anima debana kontrizioa*).

Bizkaiaren kasuan nahiko deigarria da IOkorik ez agertzea, hurrengo mendean asko erabili zelako, aurrerago ikusiko dugun bezala. *Refranes y sentencias*-en (Lakarra, 1996), mendebaldeko euskara arkaikoa ezagutzeko daukagun iturri onenean, 18 IAko erlatibo daude, baina IOko bat ere ez:

- (5) a. [suric eztan] *lecuan* queheric ez (53)⁴
- b. [iauxi din] *ezcurra* oroen su egur (198)
- c. [ardi bat doean] *lecuti* oro (223)

3 Lakarrak (2005) *ur dirakiena* toponimoa IOko erlatiboaren zahartasunaren aldeko argudio bezala ematen du. Hala ere, ez du zehazten noizkoa den (ezta nongoa ere) eta ematen dituen erreferentzietan (Mitxelena, 1985; Seguro, 1987; García de Albizu, 1994), ez dut toponimo hori aurkitu (antzekoenak Mendarozketako 1776ko *Diraquian* eta *Iturri iraquina* dira). Nolanahi ere, sintaxiari dagokionez, ‘urak dirakian lekua’ bezala uler daiteke (kasu atzizkiak galtzeaz ikus Salaberri Zaratiegi, 2008).

4 Adibideetan parentesien bidez perpaus erlatiboa markatzen da, eta erlatiboaren ardatza letra etzanaz.

- d. [eshsean dagoan] *gacha* er[r]az da ezauten (434)
 e. [erur asco dan] *urtean*, garia (459)

IAkoez gain, bi erlatibo aposatu ere badira testuan, errima egiteko seguruenik:

- (6) Gauçea da laguneena / [ychadonaz datorrena] (60)
 (7) Ezta [gachic] / [aldiac ez daroceanic] (221)

IAko erlatiboak beste hainbat testutan aurkitzen ditugu:

- (8) [bere ayde naguçi Ybargoyengoen / aurrean eguin eusan] *achacaba andia gaytic* (Andramendi, TAV: 3.2.9)
 (9) [sendo cenduan] *odolori* biurtu jaçu gaçatua (Urrexolako kantua, TAV: 3.1.3)
 (10) [çure mesedeor[r]egana daducadan] *ob[l]igacjioagati* (Debako Ana Urrutiaren 1596ko gutuna, ETZBB)
 (11) [Çure mesedeorrec bida[l]du cjdan] *cartaren* herrepustaric (*ib.*)
 (12) [memorjan daroaeçan] *gauçac* (Zumarragaren gutuna, 1537, *Contr.*: 5.2.1)
 (13) [bearr ez tirean] *gauçaac* (*ib.*)

(10-13) adibideak bereziki interesgarriak dira, gutunetakoak baitira eta, hortaz, lekukotasun aski fidagarriak.

Araban IOko egituraren adibide batzuk aurkitzen ditugu. Lazarragaren eskuizkribua (Bilbao *et al.*, 2010) eta batez ere *Artzain liburua* erlatiboz josita dago: AL-n bakarrik 56 IAko erlatibo eta 57 *zein* erlatibo erabili zituen Lazarragak (erlatibo aposatu gutxi batzuk ere badaude testuan, *aditu euen os andi bat canputi etorrena*, esaterako). Testu osoan, hala ere, IOko bat bakarrik dago (Lazarragaren eskukoa): *Guiçon damaogaz eztaucana / conbersacioa gusto anditan, / bioa porra batez arraitan* (B2). Betolazaren dotrinan bi erlatibo baino ez daude eta biak dira izen aurrekoak.

IOko erlatibo batzuk Landucciren hiztegian lekukotzen dira. Hiztegiak perpaus mailako sintaxia deskribatzeko normalean ez dira oso egokiak, baina Landuccirenaren kasuan hitz batzuetarako euskarazko ordainik ez aurkitzeak (edo bilatzeko gogorik ez izateak) perifrasiak erabiltzera behartu zuen eta erlatiboak askotan agertzen dira. Asko erlatibo libreak dira: *bebedor*, esaterako, *ondo edaten deuen* erlatiboaren bidez itzuli zen. Interesgarriagoa da, hala ere, hurrengo sarrera: *bebedora* hitzaren euskarazko ordaina *andra edat deuen* baita, hau da, izen osteko erlatiboa. Horretaz aparte, honako hauek ere ematen dizkigu Landuccik (bi adibide «C» eskuarenak dira, beraz, Mitxelenak –1958: 22– dioenez, «A» eskuak erabiltzen zuen hizkera berekoak):

- (14) a. *guiçon* [lur asco daucana] (C, arraygar, hazer raizes)
 b. *gauça* [esçiten dana] (caediza cosa)
 c. *gauça* [gorrisaiten debena] (C, carmesi)
 d. *gauça* [erraz combatidu ditena] (combatible cosa)
 e. *gauça* [agarr daucana] (espinosa cosa)
 f. *gauça* [mereçietã deuena] (mereçedora cosa)
 g. *gauça* [escaytan dana] (pedigueña cosa)
 h. *andra* [ydoro deuena] (inuentora)

Nolanahi ere, izen aurreko erlatiboak ugariagoak dira: *amadora de varones – guiçonã afigionaytãdan andrea*, *aguada cosa – ura daucan gauçea*, *assoleado al sol – yguzquitã eguõ dã gauçea*, *herviente cosa – diraquian gauçea*, *olivar lugar – azeytunac daodẽ le-cua*, etab., baina aposatu bat bakarrik: *ayo que cria – ayoa criança emayte[n] deuena*.

Urgellek (2008) dioenez, Landuccirena bezalako bigarren mailako lekukotasunak ezin dira besterik gabe garai eta leku zehatz bateko hizkeraren islatzat hartu, kontuan hartu behar dira hiztegi ereduaren eragina eta berriemailearen euskara eta gaztelania maila. Begi bistakoa da, Urgellek adierazi bezala, gure berriemaileak ez zekiela bereizten sarrera-hitza eta hura zehazteko sarreraren ondoan agertzen diren hitzak: kategoria gramatikala adierazten dutenak (*cosa* = adjektiboa, adibidez) edo bestelako informazio osagarria ematen dutenak. Hiztegi gintza «kaskar» horri esker, hain zuzen, iritsi zaizkigu (14) motako adibide gehienak. Itzultzailearen trebezia faltari egotzi behar zaizkio hitz ordena arraroaren kasu gordin batzuk, *prudente cosa – prudente gauçea* adibidez. Baina IOko erlatiboaren kasuan, ez zuen erdarazko hitz ordena itsu-itsuan errepikatu, hitz bakarreko sarrerak baitira, eta *cosa* sarreraren parte bezala ulertu bazuen ere, *espinosa cosa* bezalakoak dauzkagu eta ez *cosa espinosa*. Egitura horiek ez badira berriemailearen euskara maila apalagatik agertu, IOko erlatiboa egitura emankortzat hartu ahal dela dirudi. Beste galdera bat da ea erromantzearen eraginez azal daitekeen horien erabilera: Gasteizen egin bazen hiztegia, Mitxelenak (1958) proposatu bezala, kontuan hartzekoa da XVI. mendean, Landuccik hiztegia egin(arazi) zuenean, Gasteizen gaztelania segur aski ondo sartuta zegoela dagoeneko eta pentsa liteke sintaxian ere izan zezakeela nolabaiteko eragina.

Landucciren eta Lazarragaren adibideez landa, Arabako euskararen ez dugu IOko erlatibo gehiagorik aurkitzen, ez XVI. mendean, ez geroago. Arabako euskaraz idatzitako XVII. mendeko testuetan –Portal (TAV: 3.1.21), Iturbe (Contr.: 5.1.5), 1619. urtean Sevillan argitaraturiko bertsoak (Ulibarri Orueta, 2011)– ez dago IOkorik, ezta XVIII. mendeko Gamizen (Goikoetxea Maiza, 1998) eta Albenizen (Altuna, 1998) idazkietan ere.

Nafarroako hainbat testu zaharretan aurkitzen ditugu erlatiboak izenaren ostean. (15) adibidea, ezkontza fedekoa, interesgarria da: erlatibozko perpausaren zati bat (*Erromaco eliča sanduac*) erlatiboaren buruaren aurretik doa («erlatibo hautsiak» dei daitezke halakoak). IAko erlatiboetan ia ez da gertatzen, baina IOkoetan nahiko arrunta da geroagoko testuetan, batez ere Nafarroan, Erronkarin eta Bizkaian (16-18).

- (15) [Erromaco eliča sanduac] *birtute* [duenas] (TAV: 3.2.6)

- (16) *kuidado* [iduki duenas] [denbora guzietan] (Berriain)
- (17) [gure errian] *gauza* [aconteçiçen direnez] (Miguel Rosen gutuna, Bilbao *et al.*, prestatzen)
- (18) [Jinkoak] *frütü* [debetatü zerionaren] iatia Eden deitzen zen baratzian, edo lürreko Paradüsian. (Belapeire)

xvi. mendeko *Credoan* (Satrustegi, 1990) beste adibide bat aurkitzen dugu:

- (19) non baytago esseriric *bere ayta eterno* [podere guztia duenaren] escuieco aldean

Antzeko esamoldeak, *todopoderoso* esateko, beste testu batzuetan ere aurki daitezke (Belapeirerenean esaterako: *Ginco aita potere oro dianaren*).

Etxepareren (Altuna, 1980) poesietan erlatibo gehienak IAak izan arren, IOko batzuk aurkitzen ditugu:

- (20) a. Desir hura conplitu du garacico naturac / Eta *haren adisquide* [oray bordelen denac]
 b. Horla erraytia errax duçu erho bocen vadaquiçu / *çure pena* [dioçunoc] nonbayt handi bideytuçu.
 c. *Amoros* [secretuqui dena]

Etxauzek idatzitako gutunean (TAV: 3.2.8) IAko egituraz gain (*nitien arropa guciac*) IOko zalantzazko bat daukagu: ... *çoin bayta gauça desiracen dudana*. Nafarroa Behereko geroko idazleengan ere agertzen dira, Camino (2013: 149) ohartu bezala, 1782ko *Alphonsa Rodriguez...* liburuan esaterako. Salbuespena Mongongo Dasanzaren *Laborrarien abisua* da: 28 IAko erlatibo bakarrik aurkitzen dugu testu horretan.

Azkenik, Leizarraga dugu. Testamentu Berriko *San Mateo* eta *Apokalipsea* aztertu ditut eta IOko erlatiboen maiztasuna handia da, %25:

- (21) a. Hala *ene Aita* [zeruetan denak] ere eginen drauzue zuei.
 b. Berriz konparatu da zeruetako resuma *gizon marxant* [perla ederren bilha dabilanarekin].
 c. *Populu* [ilhunbean zetzanak] argi handi ikusi ukan du.
 d. Eta egotziren ditukeizte *labe* [daixekanera].
 e. Ezen badirade *deabruen espiritu*, [signoak egiten dituztenak], eta [lurreko eta mundu orotako regetera ioaiten diradenak].

IOko erlatibo bat askotan errepikatzen du Leizarragak: *ene/zuen Aita zeruetan denak/denaren*, (21a) adibidean bezala. IAko egitura, *zeruetan den ene aita* edo antzekorik, ez du behin ere erabiltzen Testamentu osoan, baina bai batzuetan *aita zerukoa* (frantsesez: *Pere qui est és cieux* edo *mon Pere celeste*). Beranduagoko hainbat testutan ere agertzen da eta erlatiboazko perpausa baino gehiago, egitura ihartua edo

lexikalizatua izan daiteke, (19)ko *ayta podere guztia duenaren* eta antzeko esamoldeak bezala. Agerpenen kopuruari dagokionez, horiek kenduta ere, maiztasuna ez da asko aldatzen Leizarragaren testuan, %22ra baino ez da jaisten. Halako esamoldeak jatorriz IOko erlatibo bat izatea interesgarria da. Oro har, nire corpusetik ateratako IOko perpausak ez-murrizgarriak dira maizago, IAKoak baino. *Ene Aita zeruetan dena* erlatibo ez-murrizgarrien adibide ona da: erlatiboaren bidez ez da aita guztien artean aita zehatz bat bereizten (zeruko aita bakarra omen delako), iruzkin bat gehitu baizik: ez da beharrezkoa esaldia ulertzeko, baina informazio osagarria ematen du. Beraz, *ene/zuen Aita zeruetan denak...* motako erlatibo (erdi-)lexikalizatuak IOko izatea egituraren ezaugarriekin lotu daiteke.

Testamentu Berriko IOko erlatiboaren maiztasun handia nolabait azaldu beharra dagoela erakusten du egile beraren beste lan batek: *ABC* testuak. Salaberri Muñoak (2014: 67) dioen bezala, Leizarragak liburuxka hori prestatzerakoan frantsesezko ereduak bazituen ere, ez dirudi itzulpen hutsa denik edo behintzat «aldarrika daiteke bere ‘ukituaz’ tindatu zuela gure autoreak liburuttoa» (Salaberri Muñoa, 2014: 67). Leizarragak *ABC*-an estilo libreagoa (edo ez hain formal) erabili zuela dirudi. Erlatiboek dagokionez behintzat, *ABC* Testamentu Berrian ikusi dugunetik urruntzen da: 76 erlatibotatik 4 bakarrik dira izen ostekoak (hots, %5). Gainera, bi erlatibo hitzaurrean daude (*Iesus Krist haren Seme [guregatik mundura ethorri izan denaren]* eta *Iesus Krist eure Seme [gure arimen iguzki egiazko eta bakoitz, egun eta gau bethi argitzen duenaren]*), bat alfabetoa erakusteko taulan (*Letra [elkarri datxetzanak]*) eta bat bakarrik liburuaren gorputzean: *Gizona da Filosofoen araura, animal [razoin duen] bat*.

Bi testuen arteko alde hori itzulpenaren eraginaren bidez azal daitekeen argitzeko, San Mateoren ebanjelioaren euskarazko testua frantsesezko bertsioarekin erkatu dut (1563an Genevan argitaratu zen *Nouveau Testament* erabili dut, Salaberri Muñoaren –2014– ustez Leizarragak erabili zezakeen edizioa). Jakina denez, Biblia beste hizkuntza batera itzultzeko oso testu berezia zen: ahalik eta fidelena izatea eskatzen zitzaion itzultzaileari. Horrek abantailak ditu, baina baita arazoak sortu ere⁵. Kasu batzuetan euskarazkoan IOko perpausa badago ere, jatorrizkoan partizipio perpausa, adjektiboa edo beste modifikatzaile bat dator, adibidez:

- (22) a. Et voici *deux aveugles* [assis pres du chemin]
 b. Eta huna, *bi itsu* [bide bazterrean zeudenek]

5 Gianolok (2011: 75) horrela deskribatzen du arazoa: «Bible translations offer to the linguist a unique opportunity to investigate a natural parallel corpus characterized by a potentially optimal combination of factors, among which the homogeneity of pragmatic contexts and the expected faithfulness on the part of the translator are of particular import to syntactic investigation. However, scholars are also well aware of the main impediment which often frustrates their attempts when dealing with this class of documents: faithfulness in translating sacred texts, because of the awe of the model felt by the translators and by the community they serve, typically proceeds so far as to override in many important respects the native characteristics of the translation’s language». Begiratu, halaber, Ruiz Arzalluz (1987) Bibliaren euskarazko itzulpenen azterketa baterako.

- (23) a. en la salle du *principal Sacrificateur* [nommé Caiphe]
 b. *Sakrifikadore prinzipal* [Kaifas deitzen denaren] salara

Bi hizkuntzetan erlatibozkoak daudenean, erregulartasun interesgarri batzuk daude (1. taula). IOko erlatiboen kasuan, frantsesez *qui* izenordain erlatiboa erabiltzen da 33 perpausetatik 31tan eta gainerako bi adibidetan bakarrik *lequel* izenordaina (*lequel* oro har *zein* erlatiboen bidez itzuli zen):

1. taula. Erlatiboak euskaraz eta frantsesez San Mateo ebanjelioan.

	<i>qui</i>	<i>que</i>	<i>lequel</i>	<i>ou</i>
IO	31	–	2	–
IA	27	14	3	6

- (24) a. Disans, Où est *ce Roy de Iuifs*, [qui est nay]?
 b. Zioitela, Non da *Iuduen rege* [iaio dena]?
 (25) a. parquoy *tout arbre*, [qui ne fait bon fruit], sera coupé, et ietté au feu
 b. beraz *arbores* [fruktu onik egiten eztuen] *guzia* pikatzen da eta sura egoitzen.
 (26) a. *le peuple* [qui gisoit en tenebres] a veu grande lumiere
 b. *Populu* [ilhunbean zetzanak] argi handi ikusi ukan du

IAko gehienak ere *qui* izenordainarekin agertzen dira frantsesez, baina, IOko erlatiboak ez bezala, beste batzuekin ere bai: *ou*, *lequel*, *que* (27) edo *dont* (28).

- (27) a. *les choses* [que vous oyez et voyez]
 b. [enzuten eta ikusten dituzuen] *gauzak*
 (28) a. ie retourneray en *ma maison* [dont je suis sorti]
 b. Itzuliren naiz *neure* [ilki naizen] *etxera*

Erregulartasun horiek nekez egotzi ahal zaizkio kasualitateari. Ez bakarrik Leizarragengan, beste hainbat testutan ere (Lapurdikoetan eta Zuberoakoetan batik bat) IOko egitura subjektuak (iragankorrek eta iragangaitzak) erlatibizatzeke erabiltzen da batez ere, Keenan eta Comriren (1972) erlatibizazio jerarkiaren edo *Accessibility Hierarchy* delakoaren (subjektua > objektu zuzena > zeharkako objektua > gainerrakoak) ezkerreko muturrean dauden argumentuekin. Adibidez, Leizarragaren absolutibozko subjektua duten erlatiboen %30 eta ergatibozkoen %40 IOkoak dira, baina objektuzkoak %8 bakarrik. Frantsesez *qui* izenordaina subjektuak erlatibizatzeke erabiltzen da; beraz, ez da harrigarri perpaus horiek itzultzeko IOkoak aukeratzea. Pentsa daiteke, hala ere, IOko egituraren ezaugarri hori itzulpenak indartu bide zuela, nabaria baita Leizarragak zuen joera testua ahalik eta leialena (itsu-itsuan ez bada) emateko eta agian IOko erlatiboen maiztasun handia itzultzailearen erabakien isla ere badela.

3. XVII.-XIX. MENDEAK

Atal honetan erlatiboen erabilera XVII. eta XIX. mendeen bitartean aztertuko dut. Erabili dudan corpus nagusia 29 testuk osatzen dute (beharrezkoa edo interesgarria denean, corpus hau osatzeko beste hainbat testu ere kontuan hartu ditut, baina askotan ez ditut corpus nagusikoak bezain zehatz aztertu):

- a) Bizkaia: *Viva Jesus* (Ulibarri Orueta, 2010); Kapanaga, *Dotrinea*, 1656 (K. Ulibarriren transkribapena); Arzadun, *Doktrina kristianeen explikazioa*, 1731 (KG)⁶; Olaetxea, *Dotrina Kristiana*, 1763 (KG); Mogel, *Peru Abarka* (zati bat), 1802 (KG); Frai Bartolome, *Euskal Errijetako olgeeta ta dantzeen neurrizko gatz-ozpinduba*, 1816 (KG).
- b) Gipuzkoa: Otxoa Arin, *Doktrina kristianaren explikazioa*, 1713 (KG); Ubillos, *Kristau berri-ekarlea*, 1785 (KG); Gerriko, *Kristau doktriña guztiaren esplikazioaren saiakera* (zati bat), 1805 (KG).
- c) Lapurdi: Materra, *Dotrina Christiana*, 1623 (Krajewska et al., 2016); Axular, *Gero* (zati bat), 1643 (KG); Haranburu, *Debozino eskuarra*, 1635 (KG); Haraneder, *Jesu Kristoren ebanjelio saildua (San Mateo)*, 1740 (KG); Duhalde, *Meditazioneak gei premiatsuenen gainean* (zati bat), 1809 (KG).
- d) Zuberoa: Tartas, *Onsa hilzeko bidia*, 1666 (KG); Belapeire, *Katexima labürra*, 1696 (KG); Oloroeko *katixima*, 1706 (Padilla, prestatzen); Maister, *Jesü-Kristen imitazionia* (1. eta 3. liburua), 1757 (KG); Intxauspe, *Apokalipsia, Iturriagaren Solastaldiak*, 1857 (Pagola et al., 1997b).
- e) Nafarroa Garaia: Beriain, *Tratazen da nola enzun bear den meza*, 1621 (KG); Elizalde, *Apezendako dotrina kistiana uskaraz*, 1735 (KG); Mikelestorena, *Zerura nai duenak ar dezaken bide erraza*, 1751 (KG); Lizarraga, *Zenbait sanduen biziak asteaz datozinak* (zati bat), 1793 (KG).
- f) Erronkari: Miguel Rosen gutunak (Bilbao et al., prestatzen); Hualde Mayo, *San Mateoren Ebanjelioa*, 1855 (Pagola et al., 1992); *Dotrina Christiaia* (Pagola et al., 1997a); Mendigatxaren gutunak (Estornés Lasa, 1984).

2. taulak corpus-azterketaren emaitza nagusiak erakusten ditu, IOko erlatiboen maiztasuna, alegia. Hurrengo ataletan aztertuko ditut datu horiek.

6 KG: *Klasikoen Gordailu*-tik hartutako testuak.

2. taula. IOko eta IAko erlatiboen maiztasuna egileka (ehunekotan).

TESTUA	EREMUA	URTEA	GUZTIRA	IA	IO
VJ	BIZ	XVII	17	82,4	17,6
Kapanaga		1656	74	66,2	33,8
Arzadun		1731	21	52,4	47,6
Olaetxea		1763	77	96,1	3,9
Mogel		1802	90	73,3	26,7
Frai Bartolome		1816	168	100,0	0,0
Otxoa Arin	GIP	1713	192	96,4	3,6
Ubillos		1785	226	97,8	2,2
Gerriko		1805	142	99,3	0,7
Materra	LAP	1623	166	91,4	8,6
Haranburu		1635	121	90,9	9,1
Axular		1643	161	96,3	3,7
Haraneder		1740	91	75,6	24,4
Duhalde		1809	230	94,3	5,7
Tartas	ZUB	1666	124	96,6	3,4
Belapeire		1696	195	83,8	16,2
<i>Oloroeko kat.</i>		1706	133	81,2	18,8
Maister		1757	192	66,1	33,9
Intxauspe		1857	135	89,1	10,9
Beriain	NAF	1621	191	83,2	16,8
Elizalde		1735	17	94,1	5,9
Mikelestorena		1751	149	98,7	1,3
Lizarraga		1793	113	60,2	39,8
M. Rosen gutunak	ERR	1616	13	23,1	76,9
<i>Doctrina Christiaia</i>		XIX	19	36,8	63,2
Hualde Mayo		XIX	123	34,1	65,9
Mendigatxa		1902	76	43,4	56,6

3.1. Bizkaia

XVII. mendeko testuetan IOko maiztasunik handiena Bizkaian aurkitzen dugu. Proportziorik altuena Kapanagaren dotrinan dugu: erlatiboen heren bat IOkoak dira. VJ-n (29-30), Mikoletaren elkarrizketetan (31) eta Zubiaren dotrinan (32) ere aurkitzen ditugu adibideak.

(29) Esan gure dau esse *becatari* [Iangoicoagana biortu ditesanay]... (VJ)

(30) *Ayte gure* [Zeruetan zagozana] (VJ)

(31) Artu-eguisu beyñ *onaco trapu* [yquileac ecarri ditsanac] (Mikoleta, *Contr.*: 5.3.4)

(32) Cegas eguiten da Elexea? *Mundu guztico Christinau* [Jesusen fedea da Aita Santu Erromacoen obediencia dauquanacaz] eguiten da (Zubia, *TAV*: 3.1.29)

Kapanagaren dotrina elebiduna denez, IOko erlatiboak gaztelaniarekin erkatu ditut, jakiteko ea itzulpenak bultzatu zezakeen hainbeste IOko erabiltzera. Egia da esaldi

askok «hitzez hitz» itzuliak diruditela (33-35). Hitz hurrenkera deigarria egiten da batez ere (33) adibidearen kasuan: IOko erlatiboa hautsia da, eta, gainera, erlatibozko perpausa genitibo aposatu bat da. Ondorioz, hitz hurrenkera gaztelaniazkoaren berdinberdina da. Gaurko hitz hurrenkeran honela litzateke: [*aen etorrera santuari begira egozan*] *aita santuen arimaak*.

- (33) a. arimaac *aita santu* [vegaira Egozaneenac] [aen etorrera santuari]
 b. las animas de *los santos padres* [que estauan esperando su santo aduenimiento]
- (34) a. *Vnio, eta Cumplimentu graçiazco* [daucanagatic,] [guztien ganean]
 b. Por *la union y plenitud de graçia* [que tiene sobre todos]
- (35) a. V^lertuagaz ondo *Mâdamentu*, [gordeco doguzanac,] eta *Sacramentu*, [artuco doguzanac]
 b. Entendiendo bien los *mandamientos*, [que hemos de guardar], y los *sacramentos*, [que hemos de reçibir]

Leizarragaren itzulpenetan ikusi dugun bezala, batzuetan euskarazko IOkoak gaztelaniazko adjektibo eta partizipio sintagmen ordainak dira: *neçesario* (36), *bien ynformado* (37) edo *graves y justas* (38).

- (36) a. Emon deigula *sustentu* [bear doguna] [arimaraco, eta gorpuçeraco]
 b. Todo lo que es sustento neçesario de cuerpo y alma
- (37) a. *confessore prudente* [ondo informaduric dagoanac]
 b. el discreto confessor bien ymformado
- (38) a. Ea gurasoai obedecidu bagaric egondan, *gauça* [grabe, eta iustu danean]
 b. si ha desobedecido a sus padres en cosas graves, y justas

Hala ere, oraindik «hitzez hitzago» egin zitezkeen itzulpenak, erlatibo aposatuaren bidez, hain zuzen, eta horren adibiderik ere aurkitzen dugu Kapanagaren testuan:

- (39) a. [guiçona] [daucana christoen fedea] cein confessadu, eta professadu eban Baup^tismuâ gordeetaco
 b. Hombre que tiene la fee de Christo que professo en el bautismo.

Badirudi, beraz, testua ahalik eta modu fidelenean eman nahi zuela itzultzaileak eta IOko erlatiboen maiztasun handi hori neurri batean behintzat horren ondorioa izan daitekeela (Leizarragaren kasuan bezala). Ez da ahaztu behar, hala ere, erlatiboen hiru laurdenak izen aurrekoak direla:

- (40) a. Zelan dira ziuru [fêdeac eracusten deuscuzan] *gauzaac*
 b. Que tan ciertas son *las cosas* [que la fe nos ensseña]

xviii. mendetik aurrera datuak nahasiak dira: testu batzuetan IOko asko daude, baina beste batzuetan oso gutxi. Arzadunek IOko erlatibo batzuk erabili zituen (21 adibideetatik 10, baina batzuk oso antzekoak dira: *Leleengo gauza [bear dabena] [jakin Kristinauak]*, *Bigarren gauza [bear dabena] [jakin Kristinauak]*, etab.). Olaetxearen dotrinan IOko erlatiboak %4 baino ez dira (hiru adibide besterik ez); hau da, aurreko mendean baino askoz gutxiago. De la Quadrak (Bilbao, 1997) ez du bat ere (testuaren lehenengo 50 orrialdeetan behintzat). Aiaraldeko xviii. mendearen bukaerako sermoietan (Ulibarri Orueta, 2015) IOko erlatiboak gutxi gorabehera %20 dira. xix. mendearen hasieran, frai Bartolomek ez dakar adibide bat ere, baina Mogelen *Peru Abarkan* IOko erlatiboak %25 dira (beste lanetan ere badarabil egitura hori).

Bizkaiko datuen azterketa amaitu baino lehen, Mogelen erlatiboen bitxikeria bat aipatu behar da: oro har, IAko eta IOko erlatiboen artean ez dago luzera diferentziarik (IAkoa motzago eta IOkoa luzeago, edo alderantziz), salbu eta *Peru Abarka*-n hain zuzen: IAkoen batez besteko luzera 3,7 hitzekoa da eta IOkoena 6,4 hitzekoa. (41) eta (42) bezalako erlatibo luzeak nahiko sarri aurkitzen ditugu Mogelen testuan, baina aztertutako beste testuetan bi erlatibo moten artean ez dago halako alderik, adibidez: Kapanagaren IAek 3,5 hitz dituzte eta IOek 3,7, eta Leizarragaren IAek 2,9 eta IOek 3,7. Halakorik beste inon ez aurkitzeak nahiko susmagarri bihurtzen du eta, agian, idazlearen nolabaiteko hautu estilistiko bat izan zen.

(41) *buruko ule* [trenza gerriraño elduten jatana, ta zapi baga nun nai erabilli daike-dana]

(42) *emazte otzan, baketsu*, [euli bati bere gatxik egingo ez leuskiona]

3.2. Gipuzkoa

Gipuzkoako testuetan noizbehinka agertzen zaigu IOko erlatiboren bat. Zaharrena *Sumario Brebea*-n (Urquizu, 2009):

(43) Gobernaduko deu Kongregazio au Kompañiako Ayta batek, Prefekto batek, Asistente bik, Sekretario batek, eta Konsiliarioak kongreganten numero arikin konforme, eta *beste ofiziale* [konbenizen diranen].

Ohi bezala, IAkoak aurkitzea errazagoa gertatzen da:

(44) [gota duen] *orduan*, buru chipia oy daduca choruan (Elduaingo 1619ko bertsoak, *ETZBB*)

(45) Antoniok ta don Martin eta [or perdikatzen deban] *erretoreak* (Errezilgo Maria Artzallusen 1622ko gutunak Azpeitian, *ETZBB*)

(46) [Oric ezten] *lequan*, acearia erregue (Isasti: 71, *TAV*: 3.3.3)

(47) [Urtara maiz dijoan] *jarroa* laster da aussia (Isasti: 85)

IOko erlatiboen adibide gehien Irazuiztaren dotrinaran aurkitu ditut: 21 erlatibotatik 8 mota horretakoak dira. Aztertutako XVIII. mendeko beste bi egileek –Otxoa Arin eta Ubillos– adibide batzuk badauzkate ere, izen osteko egituraren maiztasuna oso txikia da: handiena Otxoa Arinen testuan: %3,6 (7 adibide; Ubillosek 5 adibide ditu). Oikiako dotrinaran (50) ere adibide bakan batzuk daude.

- (48) a. *pekatu* egin dedala amalau bider *emakume* [libreak, edo solterak diranakin]. (Otxoa Arin)
 b. *pekatu* [egin danaren] damu sobrenaturala, edo egiazkoa izatea
 c. ... itaundu begio Konfessoreari, edo *beste gizon* [dokto, eta Jaungoikoaren bil-durra debanari].
- (49) a. *Berbo*, edo *Itz* [beti dirauen] *ori* zer da? (Ubillos)
 b. Nor da *Elizaren buru* [agiri ez dana]?
 c. ... euskeraz ze-agiak derizten, *Idolo*, edo *Jainko gezurrezko*, [Jainkoaren itxura ta figura itsusi utsa bai, baña Jainkozko izanik bat ere etzuenak].
- (50) Ez Jauna: eta dago obligatua Confesatcera *pecatu mortal* [orduan utzizuan] *ura* (Oikiako dotrina, Lakarra, 1987)

Beste hainbat testutan ere agertzen dira IOko erlatiboak: gutun batean (51), administrazio dokumentuetan (52-54) eta literaturan (55), nahiz eta, Bizkaiarekin konparatuta, horien maiztasuna ez den oso handia. Bereziki interesgarria da 1761eko Donostiako maitaleen gutunetako esaldi bat (51), testu informal batean jaso delako.

- (51) *ygande* [juan danean] egun guapoa pasatu nuan (ETZ: 111-115)
- (52) etta *termino* [esan dogun] barruan joaten ezpadira (...) (Arrasateko bandoa desertzioez, 1705, KG)
- (53) Bere buruaren jabea dan izate bat, locarrigabe edo libre jayoa, besteren mendean ez dagoana, ta besteri ecer zor ez diona, *guraso* [izatea eman diotenai] baicic (...). (Españiako uritar konstitucionalen Cartilla civilia, 1820, KG)
- (54) (...) cobratu eta pagatu ditzala *contribucio* [bencituric daudenac]. (Oartzungo udal erabakia, 1822, KG)
- (55) Baita goxo antxequak ere: eta *sagardo* [garratz txinpartak botatzen dituben] *ura*, azkeneko Amasorrañen saldu zan bezelakua, ura, ura gauza, ura zan ura, urik gabia... (Altzaga, KG)

Testuetan lekukotasun gutxi egon arren, badirudi IOko erlatiboak erabiltzen zela, Larramendik (1729: 276-277) hitz batzuk eskaintzen baitizkio: «Notese en fin, que la Syntaxis destes relativos se ha de hazer de manera, que el nombre se posponga al verbo, y relativo; y assi esta oracion, la mano, que tengo, es prodigiosa, se ha de construir assi, *dedán escuá, miragarria da*; y no *escuá dedaná*, aunque alguna vez se habla desta suerte».

Larramendik berak, IOko egitura gaitzetsi arren, noizbehinka erabiltzen zuen (Hidalgo Eizagirrek –2004: 123– haren adibide batzuk ematen ditu), Larramendiren eraginpean idazten zuten beste idazle batzuek bezala: Lardizabal (Urgell, 1999: LXXII), Kardaberaz, Mendiburu edo Ubillos. Hala ere, XIX. mendean IOko erlatiboak testuetatik desagertuz doaz eta Larramendiren iritziak zerikusia izan bide zuen. Horren adierazle da Irazuhtaren dotrina: erlatiboak ezkerretara mugitzen dira XIX. mendeko edizioetan, ondoko adibideetan ikus daitekeen bezala. 1739 eta 1797 edizioen arteko alde handirik ez dago (erlatiboen erabileran; lexikoan eta morfologian aldaketa esanguratsuak bada, Lakarra, 1985). 1830eko edizioan, ordea, izenaren ondoan jarritako erlatibo bat bakarrik salbatzen da, oharkabean seguruenik:

- (56) a. Ateraco ditu garbiro *obra on* [eguin dituanac] (1739/1797)
 b. Ateraco ditu garbiro [eguin dituan] *obra onac* (1830)
- (57) a. Cer esan naidu *itz Amen*, [azquenean añaditzen dezun] *arc?* (1739/1797)
 b. Amen, [azquenean diozun] *itz arc* cer esan nai du? (1830)
- (58) a. Ezta tempora señalaturic, baicican bere capacidadearequin, eta *tempora* [confesatu gabe egon danarequin] conforme, bear du artu *tempora* [necesitatcen duana] (1739)
 b. Ezta dembora señalaturic, baicican bere capacidadearequin, eta *dembora* [confesatu gabe egon danarequin conforme], bear du artu *dembora* [necesitatcen duana] (1797)
 c. Ezda dembora jaquiñic, baicic beguiraturic bere capacidadeari, ta [confesatu gabe egon dan] *demborari*, artu bear du [premia duan] *dembora* (1830)

3.3. Nafarroa Garaia

XVII. mendeko hainbat testu motzetan, aurreko mendean bezalaxe, noizbehinka aurkitzen ditugu IOkoak:

- (59) *çati* [nay duçunetan] (Iruñeko olerkiak, 1609, TAV: 3.1.20)
- (60) *ogui* [beti dirauena] / eçarten da may ontan (Iruñeko olerkiak, 1609, TAV: 3.1.20)
- (61) *trasladu* [fede eguiten duena] (Leitza, 1626, ETZ: 45-47)
- (62) *Dolore andi eta damu* / [Daucana viotzean] (Philippe Andiairen heriotzean heriotzean, 1665, TAV: 3.1.28)

Beriainek maiz erabili zituen: *Tratazen da nola enzun bear den meza* liburuan erlatiboan %15 inguru mota horretakoak dira (*Doktrina*-n ere %15 gutxi gorabehera). XVIII. mendeko hiru egile aztertu ditut: Elizalde, Mikelestorena eta Lizarraga. Mikelestorenak IOko egituraren adibide bat baino ez dakar (Gipuzkoako erabileratik hurbil geratzen da, beraz). Elizaldearen dotrina motza bada ere, IOko batzuk badaude.

Harrigarri gertatzen dira Lizarragaren testuak erlatibozkoen erabilerari dagokionez: aztertu dudan zatian ia %40 dira IOkoak:

- (63) a. Nork kontu *tormentu* [eman zitionak]?
 b. ta au izan ze prinzipio *anitz milagro* [in zituenen] [urrengo denboran]
 c. Itzuli ze Sandua negarres ez logratuas *martirio* [nai zuena]

Aztertutako Nafarroako beste testuekin konparatuta, Lizarragaren proportzio hori ezohikoa da eta horregatik XVIII. mendeko datuak osatzeko, beste hainbat testu aztertu ditut, batez ere XVIII. mendeko eta XIX. mendearen hasierako sermoiak⁷. IOko perpausak testu gehienetan aurki badaitezke ere, ez dira Lizarragaren testuan bezain ugariak. Martinez de Morentinen sermoietan (XVIII. mendearen bukaera), esaterako, 43 erlatibozko perpausetatik bost dira IOkoak; Ororbiako eskuizkribuetan (XVIII. mendearen erdialdekoak) 36 erlatibotatik sei. Lizarragaren maiztasun handi horretatik testu bat bakarrik geratzen da hurbil: Goldaratzeko 1833ko sermoietan, 90 bat erlatibotatik erdiak gutxi gorabehera izen ostekoak dira. Oro har, beraz, XVIII. eta XIX. mendearen hasieran Lizarragaren %40tik oso urrun geratzen dira ia testu guztiak eta, gehienetan, IOko erlatiboak %10-%15 inguru dira (Beriainen antzera gutxi gorabehera).

3.4. Lapurdi

Lehen aipatu bezala, Leizarragak sarri erabili zituen IOko erlatiboak Testamentu Berrian, baina askoz ere gutxiago ABC-an. XVII. mendeko egile lapurtarren IOko erlatiboen erabilera ABC-tik askoz ere hurbilago geratzen da: %4 eta %9 artean. Nire corpusetik kanpoko Lapurdiko testu (ia) guztietan aurki daiteke: Voltaire (*Hara non den mairou chutiq daguena; hare atçignean io çaq*, Lakarra, 1999), Etxeberri Ziburukoa, Gazteluzar... Erlijio testuetatik landa, 1664ko Kanboko Jean de Peruskiren gutunetan (*Contr.*: 5.2.10) bi adibide interesgarri ditugu, lehenengoa IOko erlatiboa eta bigarrena erlatibo aposatua:

- (64) eta hala otoi gorainçi çure aizpa eta *ene emaste egiyazco* [dudannari], ene espos maiteari

- (65) Gorainci [ene espos Mariatoari] [seculan yçanen dudannari]

XVIII. mendean, badirudi Haranederrek Leizarragak bezain sarri erabili zituela IOkoak (erlatiboen %26)⁸. Hala ere, *zuen Aita zeruetan denak* eta antzeko erlatibo

7 Baztango dantzen aurkako ediktua (1750, Ondarra, 1982), Larrasoanako predikua (XVIII. m., ETZ: 57-60), Muruzabalgo bildumatiko sermoi batzuk (XVIII. m., ETZ: 82-91), Goñerrin aurkitutako predikua (XVIII/XIX. mendea, Ondarra, 1990), Ororbiako eskuizkribuak (1756, 1758, 1769, ETZ: 91-111), Martinez de Morentin-en sermoiak (Muskiz, XVIII. mendearen azken 30 urtetakoak, Lekuona, 1973), Utergako XVIII. mendeko katixima (Ondarra, 1980) eta Goldaratzeko 1833ko sermoiak (ETZ: 207-229).

8 Haranederrek Leizarragaren testua ezagutzen zuen eta noizean behin bere itzulpenari jarraitzen zion, Ruiz Arzalluzek (1987) erakutsi bezala.

(erdi)ihartuak kenduz gero, maiztasuna asko jaisten da: %8raino (hots, gainerako Lapurdiko egileen antzera). Leizarragaren kasuan, testuan halako adibide gutxi direnez, ez diote maiztasunari hainbeste eragiten, baina Haranederren itzulpenean IOko erlatiboen erdia (22tik 12, zehazki) halakoak dira, eta erlatiboak baino gehiago esapide guztiz lexikalizatuak izan daitezke.

xviii. mendeko *Kadet eta Bettiriño*-n (Padilla Moyano, 2011) ere badaude adibide batzuk:

(66) bidian gosetu zuian, eta yoan zuian *phico* [ya hostatua zen] *baten* azpira phicoqueta.

(67) camporat aurthiquitzen baitituzte *arrain* [deusic balio ez dutenac]

xix. mendean, mendebaldean ez bezala, IOko erlatiboak ez dira desagertzen (Duhaldetik gutxi gorabehera %6a du) eta, Oyharçabalen arabera (1987), hizkera modernoetan ere entzun daitezke.

3.5. Zuberoa

Errefrauekin hasiko naiz. Zalgizenetan (*Contr.*: 5.3.3) bi IAko erlatibo baino ez daude: *extacussan beguic*, ez *nigarric*, adibidez. Belak (*TAV*: 3.3.4) ez digu inolako daturik ematen, erlatibo libre batzuk bakarrik baititu. Oihenarten errefrauetan, berriz, badaude IOko erlatibo gutxi batzuk (68), eta poesietan ere adibide bat edo beste dago (69).

(68) a. *Belatz* [duana] ez utz hagati, *auztore* [jingei denagati] (85)
b. Hire nahiz *gaitz* [jin zaikan] *horri*, errakok «Sancho, ungi ethorri» (621)

(69) Ban' ezdeustzat zuk dadukazu / [Nik] *neke* [hartzen dudana]. (xxviii)

Erronkari eta Zuberoa arteko gutunetan (Bilbao *et al.*, prestatzen), bai Rosen, bai Etxarten gutunetan, IOko erlatiboak ugari dira. Hona hemen Etxart zuberotarrak idatzitako batzuk:

(70) a. *bothere* [behar dena] [goure erregue iaunaganic]
b. *diferencia* [erran diren] *guciac*
c. uda huntan bil ahal guitian bortuyan edo *berce leku* [ororen commode eta huntan] *batetan*

Guztira hamar IOko erlatibo atera ditut gutunetatik. Asko ez badira ere, horien ondoan ez da IAko erlatibo bat ere agertzen (*zein* erlatiboa, berriz, bai).

Tartasek, hala ere, oso adibide gutxi ditu, geroko egileek baino askoz gutxiago. xvii. mendean bukaerako eta xviii. hasierako testuetan IOko erlatiboak %17 dira gutxi gorabehera. Maisterrek gehiago ditu: erlatiboen herena izenaren ondoan doaz

(ikusi behar da itzulpena izateak ez ote duen zerikusirik maiztasun horrekin). Aztertu ditudan Zuberoako azken testuak Intxausperen itzulpen batzuk dira: elkarrizketak eta *Apokalipsia* (Bonaparte ondareko eskuizkribuak dira, hots, XIX. mendearen erdialdekoak). IOko perpausak erabiltzen ditu bere itzulpenetan, baina, batez ere Bibliarenean; elkarrizketan adibide bat baizik ez dago. Alde hori testu motarekin lotu behar da ziu-rrenik. Leizarragarengan antzeko zerbait ikusi dugu: erregistro formalagoa duen Biblian asko erabili zuen, baina estilo askeagoa duen ABC-an askoz ere gutxiago.

Azkenik, XIX. mendeko Intxausperen (1858) eta Gèzeren (1873) zubererazko gramatikak aipatu behar dira. Hegoaldean Larramendik gaitzetsi zituen IOko erlatiboak, baina zuberotarrak ez ziren iritzi berekoak eta bi hurrenkera guztiz zuzenak direla pentsatzen zuten. Intxauspek (1858: 445), adibide bat ematearren, hala zioen: «Les deux constructions [IAko eta IOko erlatiboa] sont régulières et consacrées par l'usage, mais celle qui met le substantif à la fin est plus ordinairement employée».

3.6. Erronkari

Duela gutxi aurkitutako Erronkari eta Zuberoa arteko gutuneriari esker (Bilbao *et al.*, prestatzen), XVII. mendean Erronkarin erabiltzen zen hizkera nolakoa zen jakin ahal izan dugu, eta, erlatiboetara dagokienez, 13 erlatibotatik 10 izen ostekoak dira. Halaber, aipagarria da Etxart zuberotarrak eta Ros erronkariarrak idatzitako perpaus batzuk oso antzekoak direla, ondoko adibideetan ikusten den bezala.

- (71) a. eçi orduan vortuetan edo *verçe lecu* [year denean] vilgu eta vista eta acordu on vat eguin dadin (ERR)
 b. transportatuco eta ioanen guirela *leku* [behar den] *orotara* (ZUB)
- (72) a. *vi edo yrur guiçon* [vaquea deseaçen duenac] (ERR)
 b. *gende* [baquia maite dutenequi] (ZUB)
- (73) Eta *comissione* [equarri duç[u]ena] da diferente (ERR)
- (74) Hegun goyçean, Agustin Martin Uztarrozeacoac ygorri derautaçu *ynformacione* [eguin duena] [agot oñaren eta bere lagunen contra], çoyen ygorcen diçut mensajero onequi. (ERR)

XVIII. mendeko dotrinan (Gómez, 1991) beste adibide bat aurkitzen dugu, berriro ere esamolde agian ihartuan:

- (75) *Ayta* [gueiza guçietan poder dionaren]

Bonaparte ondareko testuetan eta baita XX. mendeko hasierako Azkueren eta Mendi-gatxaren arteko gutunetan ere IOko erlatiboaren maiztasuna oso handia da: %60, gutxi gorabehera. Erronkariko testuetan bakarrik IAko erlatiboak IOkoak baino gutxiago erabili ziren.

4. ONDORIOAK

Lan honen helburua testu zaharretan agertzen diren IOko erlatiboak biltzea eta deskribatzea zen, azterketa hori ezinbestekoa baita erlatiboazko perpausen historian aurreratzeko.

Ondorio inportanteenetako bat da IOko erlatiboa ez zela oso noizbehinka eta testu gutxitan agertzen zen bitxikeria, agerpen kopuruagatik bakarrik arreta merezi duen egitura baizik. Ugari dira IOko egitura lekukotzen duten testuak, eta testu askotan erlatiboen proportzio handi bat izenaren ostean doa, %20tik gora Kapanaga, Arzadun, Mogel, Leizarraga, Haraneder, Maister, Lizarraga eta Erronkariko testu guztietan aurkitzen dugu, eta %10 eta %20 bitartean hauetan: *Viva Jesus*, Belapeire, *Oloroeko katixima*, Intxauspe eta Beriain. Aldi berean, hala ere, zenbaki hutsak ez dira oso fidagarriak eta IOko gehien duten testuak arreta handiz begiratu behar dira, garai eta leku bateko hizkeraren ezaugarriak eta egitura horren erabilera bultzatzen bestelako faktore batzuk, ahal den neurrian, bereizteko.

Behin baino gehiagotan ikusi dugu testu generoaren eragina. Leizarragaren kasuan, nahiz eta bere lan guztiak erlijiozkoak izan, erlatiboazkoen erabilerari dagokionez, ez dira berdinak Bibliaren itzulpena eta beste helburu batekin eta dirudienez estilo apur bat askeagoan idatzitako ABC liburua. Antzeko zerbait gertatzen da mende batzuk geroago Intxausperen itzulpenetan: Biblian maizago jarri zuen erlatiboa izenaren ondotik elkarriketetan baino. Badirudi, beraz, IOko erlatiboak estilo jasokoak-edo zirela, idazle horientzat bederen. Kontrako adibiderik ere bada: maila apalagoko testu askoz ere gutxiago daukagu, baina halakoetan ere aurki daitezke IOko egituraren adibide batzuk: Donostiako gutunetan edo Jean de Peruskiren gutunean.

Horrekin lotuta, testua itzulpena denean (eta euskarazko testu zaharren artean testu originalak ez dira larregi), gerta daiteke itzultzaileak jatorrizko testuarekiko «fidelegia» izatea eta baliabide gramatikal markatuak ohi baino gehiago erabiltzea. Horrek ez du esan nahi euskarazko IOko erlatiboak inguruko hizkuntzek dituzten egituren kalkoak direnik. Kasu honetan beste hizkuntzarekiko ukipenaren eragina zeharkakoa da: hizkuntzan existitzen den (baina ez nahitaez oso ohikoa den) egitura baten maiztasuna igotzea dakar. Kapanagaren *Dotrinea* da horren adibidea: IAko erlatiboak IOkoak baino ugariagoak izan arren, kasu askotan euskarazko testua jatorrizkoarekin erkatzean, ikusten da euskarazko testua gaztelaniaren hitz hurrenkera berbera duela. Eta ez da erlatiboazko perpausengatik bakarrik, genitiboak, *-ko* atzizkiak ere izenaren ostean jartzen baititu Kapanagak. Pentsa daiteke, beraz, Kapanagaren itzulpenean izen osteko egituren maiztasunari jatorrizko testuak neurri batean eragin ziola.

Bestalde, euskarazko adjektiboen inbentario murriztua dela eta, askotan idazleek erdarazko adjektiboak IOko erlatiboen bidez euskaratzen zituzten. Hori argi ikusten da testua itzulpena denean (Leizarragak, Landuccik eta Kapanagak, esaterako), baina beste kasu batzuetan ere susma daiteke erdarazko adjektiboek badutela zerikusia erlatiboaren izen ondoko kokapenarekin (adibidez, askotan agertzen den *behar dena* erlatiboaren azpian *necesario* edo adjektiboa izan daiteke). Erlijio-hiztegian ere nabaria

da: *todopoderoso* edo *celeste* motakoak esateko IOko erlatiboak erabiltzen ziren (*Aita zerueta dena* edo *Aita podere guztia duena*) eta, dirudienez, esamolde (erdi)ihartu bihurtu ziren azkenean erlatibo horiek. Testu batzuetan (Haranederrengan, esaterako), halakoak kenduz gero, maiztasuna jaisten da, eta, batzuetan, asko.

Kontu estilistikoak, egile batzuen bitxikeriak eta, oro har, testuen fidagarritasuna gorabehera, ez dirudi IOko erlatiboa idazleek asmatutako baliabide artifiziala zenik, hizkuntzan ondo erroturiko benetako egitura gramatikala baizik. Honen froga testuz testu errepikatzen diren ezaugarri gramatikal batzuk direla uste dut. Ez dut hemen lekurik izan xehetasunean eztabaidatzeko, baina hauek zeharka aipatu ditut: (1) IOkoen bidez subjektua erlatibizatzeke joera, (2) IAkoak baino maizago ez-murritzgarriak izaten dira, eta (3) IOko erlatibo hautsiak arruntak dira (IAko erlatiboak ez bezala). Egituraren emankortasunaren seinaleztat hartu behar dira erregularitasun horiek, ez baitirudi kasualitatea edo hainbeste idazleren erabakia izan daitekeenik.

IOko erlatiboa inolako dudarik gabe bizirik zegoen (eta leku batzuetan bizirik dago oraindik) Euskal Herriaren iparraldean eta ekialdean. Datuak nahiko koherenteak dira eta egileen arteko aldeak ez dira oso handiak. Zuberoan eta Erronkarin IOkoen maiztasunak handia da; Lapurdin baxuagoak, baina IOkoak sistematikoki agertzen dira testu guztietan. Nafarroako testuekin arazo gehiago daude, baina lekukotasunak ez dira falta. Gutxien erabili ziren Gipuzkoan. Araban Landucciren eta Lazarragren adibideak dauzkagu bakarrik. Bizkaian egile askok erabili bazuten ere, testu batzuetan ez dira lekukotzen eta egileen arteko aldeak handi samarrak dira.

Datuei beste era batera begiratuta, kasu batzuetan behintzat, IOko erlatiboa maiz agertu zaigu erromantzeak eragin inportantea zuen lekuetan, hiri handiko lekukotasunetan (Gasteizen Landucci, Bilbon Mikoleta, Donostiako gutunetako adibide bakarra, baina interesgarria) eta euskara galtzeko bidean zegoen eremu batzuetan: XIX. eta XX. mendeko Erronkarin eta Aiaraldeko sermoietan. Ez da ezinezkoa pentsatzea egoera linguistikoak erdararekiko antzekotasun gehiago duen egitura erabiltzeko bultzatuko zituela hiztunak.

Diakroniara pasaturik, testuen urritasunak batetik, eta aztergai den egituraren izaerak bestalde –erlatibozko perpausak maiztasun gutxikoak dira berez, ez baitute derrigor agertu behar–, zaila bihurtzen dute azterketa. Dauzkagun testu zaharrenetatik hasita lekukotuta daude IOko erlatiboak: Etxeparerengan zaharrenak, Leizarragarengan asko eta XVI. mendeko beste hainbat testutan (Arabian Landucci eta Lazarraga, Nafarroan adibide batzuk baita ere). Arazotsuak Bizkaiko datuak dira: RS-n ez dira agertzen eta testu horren hizkerak ez badu islatzen XVI. mendeko hizkuntza egoera, lehenagoko bat baizik (XV. mendekoa edo), IOko egiturarik ez egotea oraindik esanguratsuagoa da.

XVI. eta XIX. mendeen bitartean ipar-ekialdean IOkoen maiztasuna zertxobait jaisten bada ere, IOkoak mantentzen dira, nahiz eta IAko erlatiboak nagusitu. Erronkariren kasuan, IOkoen erabilera mantentzen da. Bizkaian eta Gipuzkoan, aldiz, IOkoen lekukotasunak gutxituz doaz. XIX. mendearen hasieran oraindik aurki daitezke, baina ez aurreko mendean bezain erraz. Hizkuntza idatzitik desagertzea gramatikarien

gutxiespenarekin lotu daiteke agian (Larramendi lehenengoa izan zen, gero Añibarro eta beste batzuek iritzi bera errepikatu zuten), baina ahozko hizkuntzatik desgertzea beste era batera azaldu beharko da.

5. TESTUETATIK HARATAGO

Testuek ez digute biderik ematen erlatiboazko egituretan zaharrena zein den erabakitzeko (baina testuen azterketa garrantzitsua da, IOko erlatiboen ezaugarriak ikertzeko). Galdera hori interesgarria da berez, eta azken urteotan plazaratutako aitzineuskarari buruzko proposamenek are interesgarriago bihurtzen dute. Nire ustez IOkoak zaharragoak izatea ez da ezinezkoa, baina ez dirudi horien existentzia azaltzeko OV (objektu-aditza) hizkuntza motatik atera *behar* dugunik.

OV hizkuntza (ia-ia) perfektu batean, sintagmen buruak azken posizioetan espero daitezke (postposizioak, genitiboa izenaren aurretik, aditza bukaeran, etab.). Datu empirikoetan oinarritutako ikerketa tipologikoen, hala ere, argi uzten dute IOko erlatiboak eta objektu-aditza hitz hurrenkerak guztiz bateragarri direla, bai OV, bai VO hizkuntzetan izenaren eskuinean doazen erlatiboak nagusitzen baitira. Dryerek (2013) aztertu dituen 245 OV hizkuntzen artean, 113k erlatiboak izenaren ostean jartzen dituzte eta 132k aurretik. Egoera ezberdina dugu VO hizkuntzetan: VO bada hizkuntza bat, normalean erlatiboa izenaren ostean doa (salbuespen gutxi batzuk badaude ere, begiratu Comrie, 2008).

Hortik, euskararen aurre-historia baterako hau atera genezake: alde batetik, argudio sendoak baldin baditugu esateko euskara VO zela, IOko egitura bat bazuela proposatzerik badago (beste kontu bat da zer-nolako egitura izan zuen eta *-(e)n* erlatiboak ez dirudi oso hautagai ona, objektu-aditza hitz hurrenkerak duelako). Beste alde batetik, euskarak IOko erlatibo bat izateak ez digu aitzineuskara bati buruz ezer esaten eta OV hizkuntza baten barruan azal daiteke. Gai honen azterketa sakonagoa beste lan baterako utzi behar dut, baina ondoko lerroetan ideia batzuk emango ditut.

Aukera bat da egitura horren sorrera ondoko hizkuntza erromantzeen eraginaren bidez azaltzea, ikerlari askok egin duten bezala. Izan ere, Lehmanek (1984) eta Henderyk (2012) argudiatu bezala, beste hizkuntza batekiko kontaktuak erlatiboetan hitz ordenaren aldaketa eragiten du askotan. Bigarren arrazoia hizkuntzaren barneko aldaketak izaten dira. Euskarazko IOkoen sorrerarako barne faktoreak bilatzea egokiagoa da nire ustez. IOko erlatiboak ez dira erromantzeen erlatiboen kalkoak: hizkuntza horiek erlatiboak sortzeko estrategia zeharo ezberdinak erabiltzen dituzte (izenordain erlatiboak). Horrek ez du esan nahi ukipenak ez zuela izan inolako loturarik IOko erlatiboekin. Heineren (2008) arabera, hizkuntzen arteko ukipen egoeran, hiztunek ez dute normalean hitz ordena berri bat besterik gabe asmatzen: beste hizkuntza batera moldatzeko daukatenaz baliatzen dira: egitura markatu bat gehiago erabil dezakete (azkenean ez-markatu bihurtu arte) edo egitura bat zabaldu testuinguru berrietara. Gure kasuan ez da ezinezkoa momenturen batean erdarak IOko egituraren erabilerari horrela eragitea.

IOko erlatiboaren sorrerari dagokionez, dauzkagun datuekin eta munduko hizkuntzetan gertatzen denarekin bat datorren bilakabide bat hauxe izan daiteke: IOko erlatiboak egitura aposatuetatik gara zitezkeen⁹, berranalisiaren bidez. (76-a) gaur egungo egitura aposatua da, baina artikulua garatu baino lehen, (76-b) motako egitura izango genuen askotan, eta handik IOko erlatiboazko egitura garatzea ez da zaila. Halako aldaketak –bi sintagma bat bihurtzea– oso arruntak dira eta, erlatiboazko perpausen kasuan, Givónek (2012) argudiatu bezala, erlatiboazko egitura berriak sortzeko bide ohikoa da.

- (76) a. erlatibo aposatua
 [jauna] [[gauza guziak dakizkien]a]
 b. erlatibo aposatu «zaharra»
 *[jaun] [gauza guziak dakizkien]
 c. IOko erlatiboa
 [jaun [gauza guziak dakizkien]]a

⁹ Martínez Aretak (2011: 364) aipatzen du aukera hori, baina baztertzen du: «Hala ere, *gizon etorri den-a* motak berezko sustrai zaharra duela onartzeko (eta *gizon-a*, *etorri den-a* mota aposiziozkoa bereiz eta ziur aski beranduago sortu dela), kasu honetan argudio diakronikoak ezezik argudio diatopikoak ere baditugu, ekialdeko euskalki penintsularretan *gizon etorri den-a* emankorra baita».

ERREFERENTZIAK

- AKESOLO, L., 1982, «Amaseigarren mendeko euskerazko miserere bat», *Karmel*, 166, 37-47 orr.
- ALTUNA, P., 1980, *Linguae vasconum primitiae (edizio kritikoa)*, Bilbo, Mensajero eta Euskaltzaindia.
- 1998, «Juan Garcia de Albeniz: “Acto contricicoa eriotzaco orduracò”», in Zuazo & Knörr (1998), 517-523 orr.
- ARTIAGOITIA, X.; LAKARRA, J. A. (arg.), 2008, *Gramatika jaietan Patxi Goenagaren omenez*, Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia eta UPV/EHU, «ASJUren Gehigarriak», 51.
- BILBAO, G., 1997, «De la Quadrak Bermeon 1784an idatzitako eskuizkribuak: I. dotrina christinaubarena», *ASJU*, 31 (1), 247-336 orr.
- BILBAO, G. *et al.*, c. 1602 [2010], *Lazarraga eskuizkribua: edizioa eta azterketa (1.0)*, Vitoria-Gasteiz, UPV/EHU.
- prestatzen, «Gabriel Echart zuberotarraren eta Miguel Ros erronkariarraren arteko gutuneria (1615-1617)», Vitoria-Gasteiz, UPV/EHU.
- CAMINO, I., 2003, «Hego-nafarreraren egituraz», *FLV*, 94, 427-468 orr.
- 2013, *Alphonsa Rodriguez Jesusen Compagnhaco Aitaren Guirishinho perfeccioniaren praticaren pparte bat (1782): eidzioa eta azterketa*, Bilbo, Euskaltzaindia eta UPV/EHU.
- Contr.* = Sarasola, 1990.
- COMRIE, B., 2008, «Prenominal relative clauses in verb-object languages», *Language and Linguistics*, 9 (4), 723-733 orr.
- DRYER, M. S., 2013, «Order of relative clause and noun», in M. S. Dryer; M. Haspelmath (arg.), *The World Atlas of Language Structures Online*, Leipzig, Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
- ESTORNÉS LASA, J., 1984, «Mendigatxa'k Azkueri kartak (1902-1916) eta Erronkari'ko uskaratik utzulpen ta goarpenak», *FLV*, 43, 55-128 orr.
- ETZ* = Satrustegi, 1987.
- ETZBB* = Gómez *et al.*, 2015.
- GARCÍA DE ALBIZU, B., 1994, «La sufijación ‘-dana’ y ‘-dirana’ en la toponimia de Ameskoea», *FLV*, 65, 139-160 orr.
- GÈZE, L., 2010 [1873], *Éléments de grammaire basque: dialecte souletin, suivis d'un vocabulaire basque-français & français-basque*, München, LINCOM Europa.
- GIANOLLO, C., 2011, «Native syntax and translation effects: adnominal arguments in the Greek and Latin New Testament», in E. Welo (arg.) *Indo-European syntax and pragmatics: contrastive approaches*, *Oslo Studies in Language*, 3 (3), 75-101 orr.
- GIVÓN, T., 2012, «Toward a diachronic typology of relative clause», in B. Comrie; Z. Estrada Fernández (arg.), *Relative Clauses in Languages of the Americas: A Typological Overview*, Amsterdam, John Benjamins, 3-25 orr.
- GOIKOETXEA MAIZA, J., 1998, «Joan Bautista Gamiz: “Olerkiak”», in Zuazo & Knörr, 1998, 511-515 orr.

- GÓMEZ, R., 1991, «Erronkarierazko dotrina argitaragabe bat: edizioa eta azterketa», in J. A. Lakarra (arg.), *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum*, Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 375-426 orr.
- GÓMEZ, R.; SAINZ, K., 1995, «On the origin of the finite forms of the Basque verb», in Hualde *et al.*, 1995, 235-274 orr.
- GÓMEZ, R. *et al.* (arg.), 2015, *Euskal testu zaharren bilduma berria*, Vitoria-Gasteiz, UPV/EHU, <<http://www.ehu.es/monumenta/tz>> (kontsulta: 2016/10/20).
- HEINE, B., 2008, «Contact-induced word order change without word order change», in P. Siemund; N. Kintana (arg.), *Language contact and contact languages*, Amsterdam, John Benjamins, 33-60 orr.
- HENDERY, R., 2012, *Relative Clauses in Time and Space: A Case Study in the Methods of Diachronic Typology*, Amsterdam, John Benjamins.
- HIDALGO EIZAGIRRE, V., 2004, «Izen ardatz determinatugabeen ondoko erlatiboak euskaraz», *Gogoa*, 4 (1), 121-174 orr.
- HUALDE, J. I.; LAKARRA, J. A.; TRASK, R. L. (arg.), 1995, *Towards a history of the Basque language*, Amsterdam, John Benjamins.
- INCHAUSPE, A., 1979 [1858], *Le verbe basque*, Donostia, Hordago.
- KEENAN, E. L.; COMRIE, B., 1977, «Noun phrase accessibility and universal grammar», *Linguistic inquiry*, 8 (1), 63-99 orr.
- KRAJEWSKA, D. *et al.*, 2016, *Estebe Materraren «Do(c)trina Christiana» (1617 & 1623): edizioa eta azterketa*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz, <<https://sites.google.com/site/materraedizioa>> (kontsulta: 2016/11/25).
- LAKARRA, J. A., 1985, «Larramendiren hiztegegintzaren inguruan», *ASJU*, 19 (1), 9-50 orr.
- 1987, «Oikiako dotrina (1759)», *ASJU*, 21 (2), 515-564 orr.
- 1995, «Reconstructing the Pre-Proto-Basque root», in Hualde *et al.*, 1995, 189-206 orr.
- 1996, *Refranes y sentencias (1596): ikerketak eta edizioa*, Bilbo, Euskaltzaindia.
- 1999, «L'interpréter ou traduction du français, espagnol & basque" (1620): II. Elkarriketak», *ASJU*, 33 (2), 493-568 orr.
- 2005, «Prolegómenos a la reconstrucción de segundo grado y al análisis del cambio tipológico en (proto) vasco», *Palaeohispanica*, 5, 407-470 orr.
- LARRAMENDI, M., 1729, *El Imposible Vencido. Arte de la Lengua Bascongada*. Salamanca, Antonio Joseph Villagordo Alcaráz.
- LEHMANN, C., 1984, *Der Relativsatz: Typologie seiner Strukturen, Theorie seiner Funktionen, Kompendium seiner Grammatik*, Tübingen, Gunter Narr.
- LECUONA, M., 1973, «Textos vascos del siglo XVIII, en Tierra de Estella», *FLV*, 15, 369-390 orr.
- MARTINEZ ARETA, M., 2011, «Euskararen hitz hurrenkeraren garaikaketa baterako materialak», *Oihenart*, 26, 343-379 orr.
- MITXELENA, K., 1958, «Introducción», in M. Agud; K. Mitxelena (arg.), *Dictionarium linguae cantabricae (1562)*, Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 7-48 orr.
- 1985, «Algunos nombres de Contrasta», *ASJU*, 19 (2), 595-602 orr.
- 1990 [1964], *Textos arcaicos vascos*, Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia «ASJU-ren Gehigarriak», 11.

- ONDARRA, F., 1980, «Catecismo del siglo XVIII en vascuence de Uterga (Valdizarbe)», *FLV*, 35, 173-222 orr.
- 1982, «Textos en vascuence navarro de Baztán, Nuin y Urdazubi», *FLV*, 40, 387-402 orr.
- 1990, «Goñerrin aurkitutako lau euskal testu (xviii. m.)», *FLV*, 55, 73-122 orr.
- ORMAETXEA, J. L., 1996, *Arrasateko toponimia*, Bilbo, Euskaltzaindia.
- OYHARÇABAL, B., 1987, Étude descriptive de constructions complexes en basque, propositions relatives, temporelles, conditionnelles et concessives, Université de Paris VII, doktore tesia.
- PADILLA MOYANO, M., 2011, *Kadet eta Bettiriño, edo, Yesu Christo eguiazco Yainco Guizonaren bizia eta heriua laur evanyelista eguiazcuen eta sainduien arabera: XVIII. mendeko eskuizkribu anonimo baten edizio kritikoa eta azterketa*, Bilbo, Euskaltzaindia.
- prestatzen, *Oloroeko katixima: edizioa eta azterketa*.
- PAGOLA, R. M.; IRIBAR, J. J.; IRIBAR, I. (arg.), 1997a, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak: erronkaria*, Bilbo, Universidad de Deusto.
- (arg.), 1997b, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak: zuberera*, Bilbo, Universidad de Deusto.
- REGUERO-UGARTE, U., 2013, «Word order», in M. Martínez-Areta (arg.), *Basque and Proto-Basque. Language-Internal and Typological Approaches to Linguistic Reconstruction*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 429-460 orr.
- RIJK, R. P. G. de, 1980, «Erlatiboak idazle zaharengan», *Euskera*, 25 (2), 525-536 orr.
- RUIZ ARZALLUZ, I., 1987, «Notas sobre algunas traducciones vascas del Nuevo Testamento», *ASJU*, 21 (3), 709-726 orr.
- SALABERRI MUÑOZA, P., 2014, *Leizarragaren idazlanetan barrena*, Euskal Herriko Unibertsitatea, Argitalpen Zerbitzua.
- SALABERRI ZARATIEGI, P., 2008, «Satznamen direlakoen inguruan: erlatiboazko perpausetan jatorri duten toponimoak aztergai», in Artiagoitia & Lakarra, 2008, 725-742 orr.
- SARASOLA, I., 1990 [1983], *Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos*, Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, «ASJUren Gehigarriak», 11.
- SATRUSTEGI, J. M., 1987, *Euskal testu zaharrak*, Bilbo, Euskaltzaindia.
- 1990, «El Credo en versión vasca del siglo XVI», *FLV*, 56, 205-228 orr.
- SEGUROLA, I., 1987, «Notas de toponimia amescoana», *ASJU*, 21 (1), 265-275 orr.
- TAV = Mitxelena, 1990.
- ULIBARRI ORUETA, K., 2010, «Viva Jesus dotrina: edizioa eta azterketa», *ASJU*, 44 (2), 41-154 orr.
- 2011, «1619. urtean Sevillan argitaraturiko bertsoak: *Cancion en lengua Vascongada o Vizcayna que contiene la sustancia deste Sermon*», *ASJU*, 45 (1), 361-385 orr.
- 2015, *Dotrinazko sermoitegia: galduriko hizkerak eta dialektologia historikoa*, UPV/EHU, doktore tesia.
- URGELL, B., 1999, *F. I. Lardizabal. Testamentu Berriko kondaira*, Donostia, Euskal Editoreen Elkarte.
- 2008, «Berriemaileen gaitasuna eta eredu lexikografikoaren eragina Landucciren hiztegian», in Artiagoitia & Lakarra, 2008, 805-836 orr.

- URQUIZU, P., 2009, «Un texto olvidado del siglo XVII: *Sumario Brebea*, Azkoitia, 1614», *Revista de lenguas y literaturas catalana, gallega y vasca*, 14, 207-217 orr.
- ZUAZO, K.; KNÖRR, H. (arg.), 1998, *Arabako euskararen lekukoak: ikerketak eta testuak*, Vitoria-Gasteiz, Eusko Legebiltzarra.
- ZULOAGA, E., prestatzen, «Nerbioi ibarreko egungo euskararen azterketa dialektologikoa».

LABURPENA

Euskarazko erlatiboen diakroniaz: testu zaharren azterketa

Lan honetan testu zaharretan lekukotzen diren euskarazko izen osteko erlatiboen diakronia aztertzen da. Helburu nagusia XVI.-XIX. mendeetako testuen corpus bat arakatzea eta bildutako adibideak deskribatzea izan da. Ondorioztatzen da izen osteko erlatiboa ez zela oso noizbehinka eta testu gutxitan agertzen zen bitxikeria, agerpen kopuruagatik bakarrik arreta merezi duen egitura baizik (testu askotan erlatiboen %20 baino gehiago izenaren eskuinean doaz). Hala ere, bariazio handia dago testuetan: dialektoen artean, baina baita hizkeren barruan ere. Egitura horren erabilerari eragiten dioten faktoreen artean hauek dirudite garrantzitsuenak: testu generoa eta testua originala ala itzulpena den.

Gako hitzak: sintaxia; diakronia; menpeko perpausak; perpaus erlatiboak; testu zaharrak.

RESUMEN

Sobre la diacronía de oraciones relativas vascas: análisis de textos antiguos

En este trabajo se estudian las oraciones relativas postnominales en vasco que aparecen en textos antiguos, junto con la variante prenominal. El objetivo principal es analizar un corpus de textos del siglo XVI hasta el siglo XIX y describir la construcción postnominal tanto de manera cuantitativa como de manera cualitativa. La conclusión más relevante es que el relativo postnominal no era una variante estilística poco habitual, sino más bien una construcción muy frecuente (en varios textos más del 20% de oraciones relativas aparecen a la derecha del nombre). Por otra parte, se atestigua una variación importante: dialectal, pero también dentro de la misma variedad. Posibles factores que influyen en la frecuencia del relativo postnominal parecen ser el género textual y traducción *vs* texto original.

Palabras clave: sintaxis; diacronía; oraciones subordinadas; oraciones relativas; textos antiguos.

ABSTRACT

On the diachrony of Basque relative clauses: an analysis of old texts

This paper is concerned with the diachrony of Basque postnominal relative clauses, which appear in old Basque texts, together with the prenominal variant. The main goal of this paper is to analyse a corpus of Basque texts between the 16th and 19th centuries and describe the occurrences of the construction both quantitatively and qualitatively. On the whole, the postnominal relative clause was a well entrenched construction, rather than a minor stylistic variant (in many texts over 20% of relative clauses appear right to the noun). However, there was also a great deal of variation: dialectal, but also within dialects. Text genre and whether the text is a translation seem to influence the frequency of use of the postnominal relative clause.

Keywords: syntax; diachrony; subordinate clauses; relative clauses; old texts.

Lana jaso den data: 2016/11/02.

Lana onartu den data: 2016/12/28.